

12 C

(Pariz, 8. 11—12. 12. 1962)

NAKNADNI DNEVNIK

(Nastavak V)

Sreda 14 novembar 1962

Pre podne UNESCO. Traju plenarne sednice, tojest nižu se govori šefova delegacija, koji iz dana u dan imaju sve manje slušalaca. Ispravljam se: ova velika dvorana je arhitektonski dobro rešena, u njoj nije neugodno: inteligentno uobličenje prostora ublažava veličinu, a, kad se ugase reflektori, osvetljenje je sasvim pitomo.

Na ručku kod Bourdetovih. Claude Bourdet, kandidat i jedan od šefova PSU (Parti Socialiste Unitaire), zauzet je i obuzet predizbornom kampanjom. Jer izbori su na pragu, i de Gaulleova poba na njima. Ali »o tom potom«.

Posle podne UNESCO. Izbor novog generalnog direktora. René Maheu izabran ogromnom većinom (89 glasova za, 10 protiv, 4 uzdržana).

Vlado Popović, na povratku iz New Yorka, gde je na Generalnoj Asambleji OUN bio šef naše delegacije. Kubanska kriza: bili smo se zaista, koliko god nas ima država, poludržava, naroda, plemena, ljudi i žena i dece, na ovoj našoj Planeti, bili smo se zaista približili, u teritorijalnim vodama Kube, samoj ivici rata, Trećeg svetskog, ovaj put možda, kao što smo se već u Prvom zaklinjali,

uistinu i Poslednjeg, uzme li se u obzir, po najskromnijoj oceni, količina i efikasnost (trenutna i naknadna) već dosad pripremljenog termonuklearnog oružja. »Na rubu pameti«, pamet je pobedila. Može li se iko od nas Jugoslovena ne ponositi da njegova zemlja tako svesno, tako konstruktivno, tako pionirski stoji *i deluje* na strani pameti?

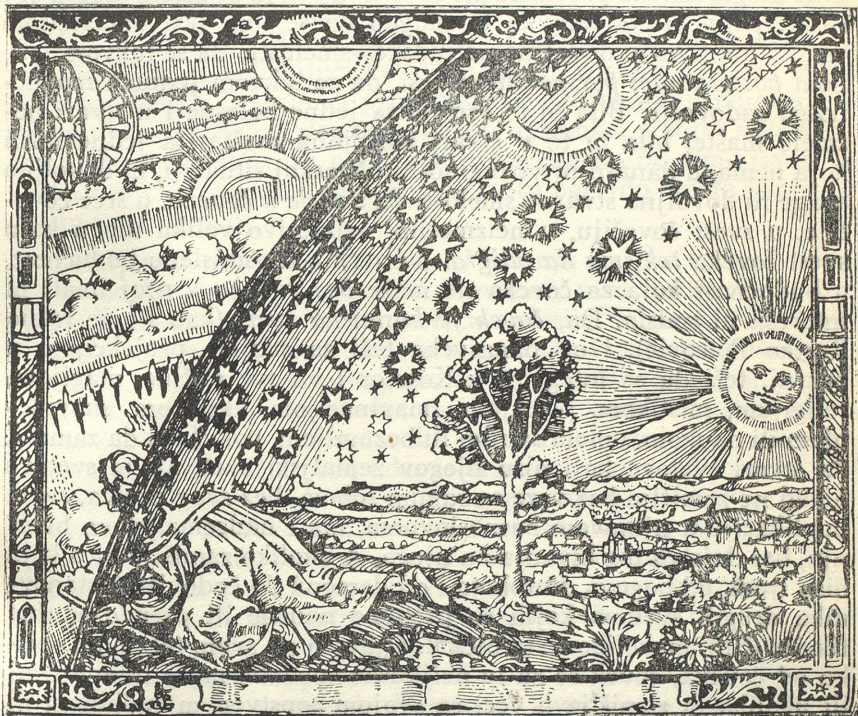
Zemljotres je uništio Skoplje. Nemogućno bi bilo, nezamišljivo bi mi bilo da ne prekinem ovaj naknadni pariski dnevnik da bih u njega upisao te četiri reči, makoliko one, kao ni hiljade drugih koje bi se na njih mogle nadovezati, ne znače i ne mogu značiti ništa pred nesrećom čiji vinovnik nije čovek. Registrujući i komentarišući naknadno, što znači preživljavajući ponova dane o kojim pišem, neizbežno preživljavam, u vremenu sadašnjem, i dane u kojima ovo pišem, a kada je jedan od tih dana, konkretno 26 juli 1963, dan nesreće bez dna, *bezdan* nesreće, ne može se niko ne zaustaviti pred tim ponorom strahote, premostiti ga nekim vazдушnim i vazdušastim mostom svoje misli, svoje odsutne misli, na drugi jedan plan prenesene, na drugi jedan plan života, vremena ili prostora prenesene, a ma koji bio, pred ovakvim životom, životom jednog smrvljenog grada, svaki plan misli koji nije plan konkretne akcije pomoći i spasavanja ukazuje se kao nestvaran i tašt. I svaka je reč nestvarna, koja nije sastavni deo te akcije. Trebalo bi ćutati, jer čemu reč koja nema svoju neposrednu *praktičnu* svrhu, kada se ne radi o nečemu što bi moglo od čoveka zavisiti. Nema mnogo smisla, posle ovakve nesreće, meditirati, izdaleka, o tome kako je naša Zemlja, Gea, jednim sasvim malim, neprimetnim trzajem jednog svog sićušnog mišića koji je nervozno zadrhtao, obavila jedan od svojih bezbrojnih poslova u okviru velikog i neprekidnog kosmičkog rada na stvaranju i uništavanju svih tih infinitezimalnih bića, koja se usuđuju da žive, među zvezdama, u uslovima kosmičkog postajanja koji, *apriori*, kao da nimalo nisu pogodni za postanje i bivanje živih organizama, a najmanje onih tako složenih kao što smo mi ljudi, za postojanje živih bića što su se, ipak, – uzimajući u obzir samo ovu našu zvezdanu maglinu čiji profil na noćnom nebu tako bezazleno nazivamo Mlečnim Putem, a takvih galaksija u Svemiru ima na milijarde, – pojavila i održala, više nego verovatno, na milionima planeta, blagodareći, za svaku od tih naseljenih planeta pojedinačno, jedino jednom izvan-

redno srećnom sticaju okolnosti, odnosno jednom, makoliko izuzetnom ipak među milijardama situacija milionima puta ponovljenom slučaju koji možda nije ništa drugo do jedan nedostatak u savršenstvu kosmičke profilaktičke sterilizacije. Kako ne bi bio ugrožen život koji se začeo među suncima čije se temperature penju na milione stepeni, u međuzvezdanom prostoru gde nepomično caruje apsolutna, apsolutno hladna smrt koja se beleži sa -273° , gde se stvaraju Novae i čitave galaksije eksplodiraju, gde kosmičko zračenje ili, bolje reći kosmička zračenja u svom besomučnom pljusku haraju! Međutim, povodom skopske tragedije zaista nema smisla filozofirati o uslovima u kojima se, nezavisno od svoje volje, svog razuma ili svog ludovanja, našao da živi čovek među silama i zakonima koji vladaju čitavim Kosmosom kao jednom jedinstvenom celinom i upravljaju njegovom istorijom, istorijom večnog postajanja prostor-vremena, ako se za beskraj, ako se za večnost uopšte može reći da ima svoju istoriju. Nesrazmer između te povesti vasijskog Sveta i povesti čoveka tako je neshvatljivo veliki, da je tašto i apsurdno komentarisati jednu pojavu koja pripada ma kojoj od te dve povesti iz perspektive one druge. Sa gledišta Sirkusa, pa i sa gledišta naše sopstvene Zvezde, od koje smo baš toliko udaljeni da bi nam ona mogla biti Sunce od čije energije živimo, našavši se – slučajnošću tojest zakonitošću gravitacije – baš na onoj jedinoj razdaljini od tog svog Sunca na kojoj je njegovo smrtonosno zračenje živodajno, sa gledišta zvezda, dakle, sa koga naši ratovi, na primer, svakako moraju izgledati neprimodni i nepojmljivi, jedan zemljotres, kao kosmički fenomen (pošto micanje Zemljine kore spada u povest jedne planete »kao takve«), mora se neizbežno ukazati kao prirodna i sasvim beznačajna manifestacija kosmičkog postajanja, jedna sasvim sporedna epizoda u geološkoj istoriji jednog sasvim sporednog nebeskog tela. Ali čovek živi među ljudima prvenstveno, a ne među zvezdama, i čoveku će, i kada jednog dana zaista postane *homo sideralis*, čovek uvek ostati nesavršeno bliži, sa svim svojim nesavršenstvima od (uostalom prividno) savršene harmonije nebeskog svoda. Čovek se rađa i radi i raduje se i boluje i vojuje i peva i strada i voli i decu rađa i gvožđe i snove kuje i svest svoju i gradove svoje gradi i svoju smrt doživljava u društvu ljudi a ne u kolu asteroida. I, mada čovek nije *samo* društveno biće, njegove reakcije, njegova merila kao i njegova osećanja, njegove refleksije kao i njegovi refleksi, kad je u pitanju ljudska sudbina ne mogu biti drugi no ljudski. Jer postoji zakonitost srca čovečjeg, koju nauka još nije formulisala, a bez koje nas ne bi ni bilo, jer ne bi bilo ni naše svesti kao ni naše strasti, ni života koji vredi živeti. Svaki je zakon srca prave-

dan, i kad je iracionalan i nerazumljiv; svaka je reč koju srce diktira opravdana, i kad je nerazumna i bez dejstva. Apsurdna je pobuna srca protiv jednog *prirodnog* kataklizma, protiv zla nanesenog ljudima čiji vinovnici nisu ljudi, pobuna koja ništa ne može izmeniti, ni na šta ne može uticati, ali je i ta pobuna isto tako *prirodna*, zakonita. Jauk od bola, ta pobuna srca protiv zle kobi u izvesnom smislu je i lek protiv neizdrživosti trpljenja. Razmere skopske katastrofe, ogromnost te nesreće i njen neljudski, upravo antiljudski karakter, – i kod onih koji taj kataklizam nisu doživeli ali se spontanim ljudskim saosećanjem identifikuju sa onima koji su ga doživeli –, uz osećanje solidarnosti sa onima koji su stradali prirodno izazivaju i osećanje gneva i revolta protiv neljudskog, slepog, anorganskog vinovnika njihovog stradanja, tojest same prirode. Pred ovako razornim, ovako masovno ubitačnim dejstvom prirodne stihije, čovek je spreman da u njemu vidi nov dokaz nesklonosti Kosmosa prema čoveku, i proklinje i mrzi elementarnu stihiju prokletstvom kojim se proklinje zlonamerno živo biće i mržnjom kojom se mrzi svesna mržnja. Ali proklinjati prirodu to znači proklinjati samog sebe, njen sastavni deo, u ime sebe, a to može izgledati besmisleno. Proklinjati i mrzeti neumitnost prirodnog determinizma, tojest kosmičke determinacije, to znači ne znati ili zaboraviti da je čovek, kao *svesno* biće, u tom determinizmu *aktivan faktor*, sve aktivniji što se njegova svest bude više razvijala, da može da učestvuje, da će sve više učestvovati u toj determinaciji. Što je više nužnost prožeo saznanjem, čovek je sve slobodniji, *ali time i sve odgovorniji*. Konkretan primer za ovo je, razume se, Hirošima. U takmičenju sa prirodom, u potčinjavanju prirodnih sila svojoj volji, svojoj nauci i tehnici, čovek je, oslobađanjem energije iz atoma, pokazao zasad više uspeha u destrukciji nego u stvaranju života. Čovek je za čoveka postao opasniji od slepe prirodne stihije. Nijedan zemljotres koji je u svojoj istoriji zapamtio nije imao ni neposredno tako uništavajuće dejstvo kao atomska bomba bačena na Hirošimu. A svi znamo da bi dejstvo odonda načinjenih i isprobanih hidrogenih bombi, svake posebno, bilo hiljadu puta strašnije. I ima ih već dovoljno da unište praktično sve što je čovečanstvo dosad na Zemlji stvorilo i, dobrim delom, i sâmo čovečanstvo u celini, uništavajući ga i unakazujući ne samo u trenutku same eksplozije nego i naknadnim radioaktivitetom, i pogađajući u samom semenu i nerođena još pokolenja. Čovek danas, i pre no što je, razrešivši njenu tajnu, zavladao »natprirodnom« silom *anti-materije*, ugrožava ne samo sebe, svoj rod i svoj porod, nego i sam svoj dom, sredinu u kojoj živi, svu biosferu svoje rodne planete. Prodrevši u jezgro atoma, on je došao do one krajnje, idealne

tačke, materijalne i nematerijalne, gde se dodiruju, ukrštaju i prožimaju smrt i život, odakle se, u suprotnim pravcima, račvaju putevi i šire vidici jedne sudbonosne alternative pred kojom je čovek konačno, totalno i neumitno odgovoran. U trci za atomskim naoružanjem, on kao da slepo i bespovratno srlja putem koji jedino može da vodi u samoubistvo. Ali, očevidnostima uprkos, čovek je na dobrom putu, *on mora da je na dobrom putu*, jer drukčije, u krajnjoj analizi, ne bi moglo da bude, jer je to put njegove *svesti*, njegove sve veće svesti, njegove svesti koja, kad se već jednom pojavila usred nesvesne materije, rodila iz nje, ne može ne biti u *stvaralačkom skladu* sa postajanjem materije, pošto je jedan moment tog postajanja baš to rađanje svesti čovekove koja će, iz ljudske perspektive, zahvatiti i prožeti svu Zemlju i sva nebesa. Čovek, svešću rađajući svest, ne može ne biti na dobrom putu, a to je put (i baš zato što je to put) njegove *integracije u Kosmos*, put *homonizacije* Kosmosa o kojoj je tako optimistički sanjao Teilhard de Chardin. Taj put, taj dobar put je, međutim, neizmerno dug, jer čovek, koji je svojom glavom već probio nebeski svod, čovek je tek na početku. Život na našoj Zemlji postoji nekoliko stotina miliona a možda i dve milijarde godina, ali *svest* jedinog svesnog bića nije starija od nekoliko desetina hiljada godina, a to je tek jedan tren, ne samo u odnosu na bivše i buduće trajanje Vasiona (ukoliko reči »trajanje«, »bivše« i »buduće« uopšte imaju nekog smisla kad je reč o postajanju Svemira, o četverodimenzionalnom kontinuumu prostor-vreme), nego i u odnosu na buduće trajanje nje same, svesti, na milione i možda milijarde godina razvoja koji je čekaju. Na putu njenog uspona i njenog produblјavanja, njene *univerzalizacije* (što znači i njene efikasnosti) na planetarnom i (zašto ne!) na kosmičkom planu, današnji sve brži napredak nauke i tehnike svakako je jedna etapa ali i samo jedna etapa, upravo samo jedan vid današnje etape razvoja i *progres*a ljudske svesti, jedan »dinamični moment« u tom razvoju, u stvaranju *nekih od uslova* za taj progres. Osim toga je brzi napredak nauke i tehnike, kao što je već toliko puta konstatovano, mač sa dve oštrice: nauka, kao proizvod i oruđe rastuće ljudske svesti, tehničkom primenom kao što je ona koja se simbolično može nazvati »HIROŠIMA«, umesto da je uslov napredovanja ljudske prevlasti nad prirodnim silama, uslov progressa saznanja i sve višeg uspona ljudske svesti, nauka takvom primenom, najčešće protiv volje naučnika, za čoveka i za njegov svet postaje smrtna opasnost. Jer na tom dugom, beskrajno dugom, nepoznatom dobrom putu na kome verujem da se čovek nalazi, ima i dugo će još biti ne samo mnogo prepreka nego i mnogo stranputica, a neka od tih stranputica, zaluta li čovek suviše daleko, može

da bude takva da se sa nje nikad više na put kojim je krenuo vratiti neće moći. Po svemu izgleda da se danas nalazimo, tek što smo pošli putem svoje prave budućnosti, na mestu odakle skreće jedna od takvih stranputica koje bi lako mogle da odvedu u nepovrat, u propast. Možda je i čovek, čovek koji u svom »ljudskom, odviše ljudskom« obličju *treba da bude prevaziđen*, čovek ne samo kakav

»Čovek prolazi kroz nebeski svod i istražuje sfere«. Drvorez nepoznatog majstora iz šesnaestog veka. (*Le Courier de l'UNESCO*, god. XVI, br. 1, januar 1963.)

je danas nego i kakvog ga možemo, bez preteranog deliriuma, u dalekoj budućnosti zamisliti, samo jedan slučajni prolaznik, jedan prolazni nosilac, jedan trenutni prenosilac svesti, svesti koja se svakako nije samo na našoj Planeti javila kao vrhovni proizvod visokoorganizovane materije. I možda posle jednog totalnog termonuklearnog rata koji bi praktično uništio tog nosioca svesti koji

ima naše obličje, pretvarajući unakažene nesrećnike koji bi ga preživeli, radijacijama koje menjaju samu suštinu ljudskih gena, u očeve i majke izobličених bića koja više ne bi bila ljudi kakvi smo mi danas, ali u čijem mnoštvu, – koliko ja znam to radiobiologija ne isključuje, – po statističkim zakonima koji vladaju u subatomskom svetu, ne bi bila nemogućna pojava i jednog izvesnog broja *mutanata*, humanoidnih stvorenja čije bi fizičke i mentalne osobine mogle daleko prevazilaziti čovekove i koja bi zaista mogla biti roditelj *natčoveka*. Ali ko bi mogao da se tom jezivom vizijom zanosi, ko bi imao dovoljno neljudske »smelosti« da se takvom jednom *posleratnom perspektivom* teši, da se takvom jednom mogućnošću zadovolji? Bila bi to »smelost« jedne bolesne i u stvari nesmele mašte, bila bi to u stvari morbidna maštarija jedne misli koja nema, u današnjoj virtuelno-hirošimskoj situaciji, ni dovoljno snage ni dovoljno stvarne smelosti *da veruje u čoveka*, u srce čovečije, u svest čovečiju, u neizmernu, neizrecivo veliku ulogu koju svest čoveka *tek ima da odigra*, da veruje u osmislenu budućnost, u budućnost koja za čoveka ne može *bez čoveka u njoj* imati ni interesa ni smisla. Da, *čovek je kosmička zver*, (kao što je rekao Rastko Petrović), i od pamtiveka teži za svojom projekcijom u bekraj, teži da se integrira u Kosmos i na sve načine, magijom, religijom, mistikom, poezijom, imaginacijom, ekstazom, snoviđenjem ili naukom, umom svojom ili bezumljem, pokušava da zamisli, da stvori svetove koji nisu njegov zemaljski svet, ali te svetove nikad ne zamišlja bez veze sa samim sobom, bez svog učešća, svoje implikacije u njihovom basnoslovnom, ma i nadzemaljskom bivanju, bez dejstva tog bivanja na njega. A ukoliko zamišlja bića koja nisu ljudi, od bogova do robota i od demonâ do čudovišnih stanovnika drugih svetova kojih su prepune naučne ili pseudo-naučne fikcije (SF), makoliko se ta bića udaljavala po svom telesnom obliku od čoveka, čovek se za te neljudske spodobе može interesovati ili ukoliko ih zamišlja u vezi sa svojom sopstvenom sudbinom ili ukoliko im pripisuje neke ljudske osobine, neka ljudska psihička svojstva. Čovek odavno zna da nije centar ni svrha Svemira, pa ipak njegovo shvatanje Sveta, njegovo osećanje, njegovo doživljavanje Svemira ne može ne biti antropocentrično. Njegov odnos prema sveukupnosti Sveta, njegov odnos prema prirodi je odnos *sa prirodom*. Šta mu je stalo, šta mu može biti stalo do fantastične lepote, do veličanstva prirode u kojoj ga nema, u kojoj se ne bi zamislio bar nestvarnim svedokom svog odsustva iz nje. Nepojmljiva lepota zvezdane bezdani, kosmičkih užasa, lepota je ili užas samo u odnosu na čoveka, u funkciji čovečjeg prisustva. Deo prirode, čovek u svom odnosu sa prirodom, kakva se izvan njega, u

njemu i kroz njega manifestuje, postaje sve aktivniji faktor, jer je taj deo prirode jedini obdaren svešću. *Jedini?* Možda ne, verovatno ne, pa čak, možemo slobodno reći *svakako ne*. Ali jedna vanljudska, paraljudska ili postljudska svest, makoliki bio stepen verovatnoće da ona u bezdanu prostora daleko od naše Planete postoji ili da će u bezdanu vremena i na ovoj Zemlji postojati, kad nam o njoj čitavo naše iskustvo, praktično i teorijsko, ništa ne ume da kaže, ne može da bude za nas ništa drugo do predmet naših filozofskih spekulacija i naših maštovitih vizija. Ja ne mislim da je to malo, ni da je nevažno ni jalovo. Ja samo mislim da to maštanje ne može biti ni odlučujući faktor ni merilo u našoj borbi za opstanak na Zemlji, u borbi sa prirodnim elementima koji nam se tako često ukazuju kao neskloni tom našem opstanku, u borbi *naše* svesti za svoju potvrdu i svoj porast, protiv svega što ne samo izvan čoveka nego još uvek i u samom čoveku tu potvrdu ometa i tom porastu stoji na putu.

Zemljotres je uništio Skoplje. U pitanju je, pre svega, – da li je to uopšte potrebno ponoviti? – pomoć, uvek nedovoljna, koju ljudi ljudima koje je takva nesreća zadesila mogu pružiti. *Nečovečnost* ove nesreće kao da je s one strane svakog mogućnog komentara, ukoliko to nije onaj, uzaludniji od svakog drugog, o totalnom odsustvu svake naklonosti prirodnih, tojest kosmičkih sila za *stvar čoveka*. Ali ono što čoveka može da ohrabri pred tako jednom zlom fatalnošću, pred tako jednom svirepom nečovečnošću, to je prizor ljudske solidarnosti, slika spontanog i efikasnog saosećanja čoveka za čoveka kakva se, u ovom slučaju, neosporno pokazala, dokazujući, još jednom više da stvar čoveka nije i ne može biti izgubljena jer je i ona, uprkos svemu, jedna prirodna, tojest kosmička sila. A zemljotres koji je razorio Skoplje dogodio se na nekoliko dana pre potpisivanja moskovskog sporazuma o obustavljanju nuklearnih eksperimenata, koji je potpisan baš uoči osamnaeste godišnjice razaranja Hirošime. Dvadeset i šesti juli, peti avgust, šesti avgust: ta tri datuma, tako blizu jedan od drugog, – jedna nada između dva očajanja, – predstavljaju zajednički simbol, i strašnu opomenu. Ta tri datuma govore o tome da sve što čovek danas *zna i može* još uvek nije dovoljno da ga naoruža za borbu protiv svega onog što ne prestaje da mu preti spolja, i da ga sačuva od stalne opasnosti koju još uvek sam za sebe predstavlja. Njegova tehnologija, iako još uvek nedorasla da savlada sve svoje zadatke na današnjem stupnju razvoja nauke, prerasla je njegovu društvenu tojest moralnu svest: prva primena tehničke mogućnosti iskorišćavanja genijalnog Einsteinovog otkrića da je $E = mc^2$ znači za čovečanstvo danas pre svega akutnu pretnju

samouništenja. Pretnja atomskog rata nadvila se, kao zlokobni vampir, nad to današnje čovečanstvo, čija je svest još tako necelovita, i, – u trenutku kad jedan sasvim delimičan, relativan i fragilan sporazum o obustavljanju bar jednog vida atomskog bezumlja dolazi, možda u zadnji čas, da posvedoči da ljudska svest, da razum nije konačno izgubio bitku, – pretpostavljati i propovedati, u ovom ili onom obliku, iz ovih ili onih razloga, da bi taj rat mogao biti smrtonosan samo za kapitalistički svet (kao da u tom svetu, uostalom, nema u ogromnoj većini ljudi koji nisu kapitalisti!), i da bi mogao predstavljati uslov, polaznu tačku, odskočnu dasku za dijalektički skok u socijalizam, to je isto tako, baš isto toliko jezivo, antiljudski i imbecilno kao što bi bilo očekivanje o kome sam govorio da se na ovoj našoj Zemlji jedan viši stepen svesti može roditi i treba da rodi po cenu uništavanja današnjeg prelaznog nosioca svesti, tojest ljudske vrste. Ako je i na putu svog prevazilaženja, čovek ne može, samim tim što je ono što jeste i ono što postaje, težiti tom prevazilaženju drukčije no kroz svoje totalno ostvarenje, kroz *ljudsko* ispunjenje svoje sudbine, svog usavršavanja, svoje celovitosti, svoj jedinstva, svoje solidarnosti kao vrste, dakle kroz ispunjenje svoje društvene istorije koje, logično i dijalektički, ne može biti po cenu međusobnog istrebljenja. Citiram Dobricu Ćosića:

*»Bar u velikoj nesreći nema više samog naroda, ni malog naroda; bar u velikoj nesreći pokazuje se ljudsko bratstvo i ostvaruje se internacionalizam; bar u velikim nesrećama ljudi svesno potisnu i zaborave političke, ideološke i verske mržnje. Skopski užas svedoči da ipak postoji svetsko bratstvo gradova [...] Svi mogu imati istu sudbinu – skopsku pogibiju. Možda je mnogo više od zemljotresa, poplava, tajfuna, epidemija i drugih pokora i pomora, i mnogo više od humanističkih doktrina, ideja i religija, umetnosti i nauke, upravo savremeni strah, taj mladi, svemoćni, sveopšti strah od atomskih bombi uticao na jedno izuzetno značajno sazrevanje čovečanstva: smrt nam može biti ista i totalna. Ako nas već ujedinjuje smrt, ujedinjeni smo i u životu.«**

I tome, pomišljajući još jednom na ono što je najljudskije, ier najnesvodljivije *pojedinačno*, na sve ono, razbijeno i bezbrojno, što je u okviru jedne zajedničke tragedije nesreća svakog pojedinog čoveka posebno, njegov bol, njegov život, nemam ništa drugo da dodam osim ovih redova iz istih Ćosićevih *Skopskih zapisa*:

* *Skopski zapisi* (4), *Politika* od 16 avgusta 1963.

»Ko će da izmeri i čim da se iskaže bol roditeljski nad smrskanom decom, i bol dece nad ugušenom majkom i bol devojke za mladićem bez obe noge, i bol za neiskopanim prijateljem, i bol za unukom bez očiju, i bol za svojim gradom, svojom kućom, svojim stvarima, svojim uspomenama, i bol očajnika što neizdržano sam ode za svojom mrtvom porodicom, i bol starice koja ne htjede da se spase pa pođe u kuću da pogine s njom, i bol žene koja dano-noćno ide od groblja do kuće i ne zna koga traži, i bol naučnika i umetnika za upropašćenim godinama i smislom svojim, i bol graditelja Skoplja za svojim radom i svojim stvaranjem i bol revolucionara makedonskih za uništenim delima savremene istorije, i bolove svih koji krvavih, raznešenih jagodica, gušeći se satima, noćima i danima grebahu za pomoć, mnogi uzaludno, i bol vojnika koji je posle očajničkih napora da spase dete izneo iz krevetca samo njegovu lutku, i bol oca koji je sam iskopao svoju ćerku i bol starice koja sedi pod drvetom u parku a da ne podiže pogled, da ne makne rukom, dok je senka pokriva, ostavlja, opet izlazi i zalazi sunce [...] I tolika je tuga u cveću koje se suši po prelomljenim balkonima i prozorima da nije istina da i biljka ne oseća strah i bol umiranja; i jada ima toliko u zbegovima, po parkovima, uz obale Vardara da je čovek siguran da se nalazi na samom ishodu istorije i civilizacije, ili na samom početku života, bez obzira na bicikle, zvučnike, tranzistore i sanitetske automobile.

Očaj je najgori ne zbog dubine patnje, već zbog čekanja i otupelosti, zbog ubijajućeg nereda.

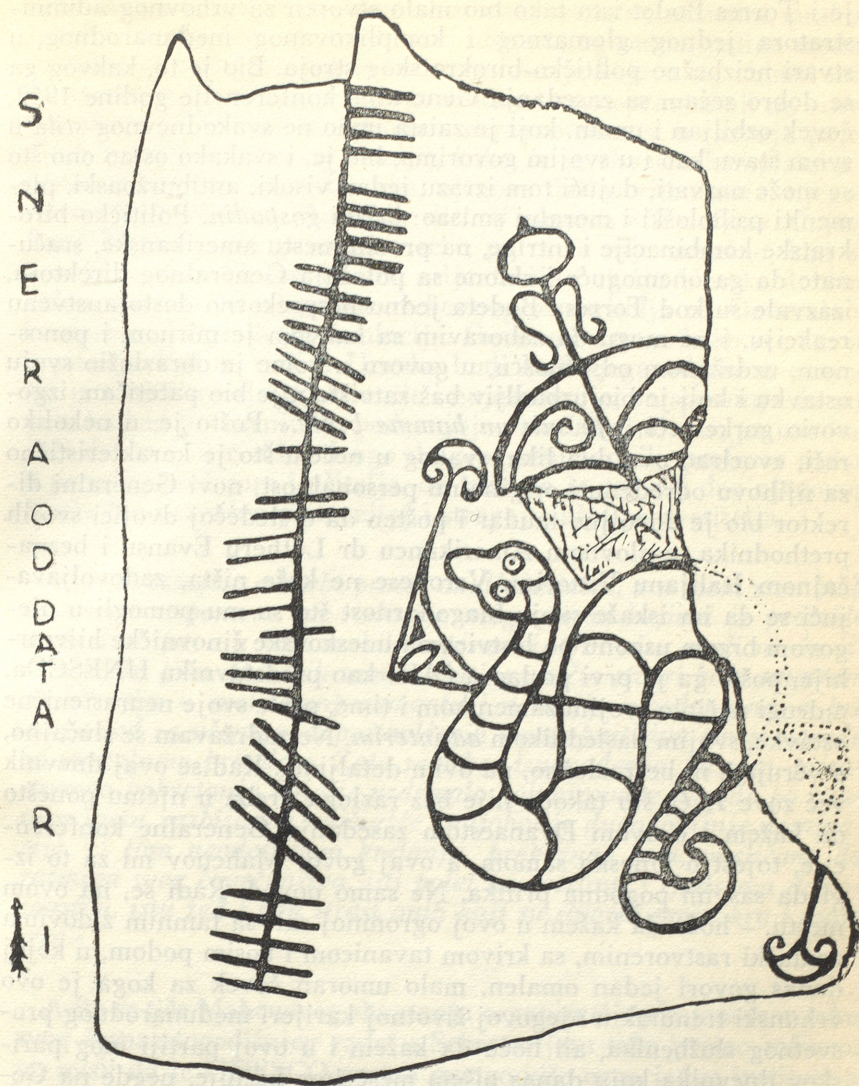
I bitno je: bol nije samo zlo, ni samo prokletstvo života, ni samo odrednica zdravlja; bol jeste i energija, moćna, čudesna, preobražavalacka i stvaralacka. Skoplje osvaja sve više takva vrsta bola.«*

Četvrtak 15 novembar 1962

UNESCO. »Ustoličenje«, ne bez izvesne pompe, novog generalnog direktora. René Maheu (rođen 1905), bivši učenik slavne *Ecole normale supérieure*, dakle *normalien*, što u Francuskoj predstavlja pouzdano jemstvo visokog humanističkog obrazovanja, bio je pre Rata profesor filozofije, a u UNESCO je ušao već u septembru

* Skopski zapisi (3), Politika od 15 avgusta 1963.

1946, tako da se može reći da je on »sama emanacija Sekretarijata UNESCOa, dakle jedan internacionalan čovek«, kako je to, objavljujući njegov izbor, rekao predsednik Generalne konferencije, stalni ambasador Brazila pri UNESCOu, famozni Paulo E. de Berredo Carneiro. U svome govoru prilikom preuzimanja dužnosti, Maheu je evocirao te prve, herojske dane Uneska, kada ga je, na predlog Jeana Thomasa (s kojim smo prekjuče ručali kod Cainovih), »regrutovao« prvi Generalni direktor, Julian Huxley. U to vreme, kaže Maheu, »postojala je izvesna naklonost za ideje i za intelektualni kvalitet radi njih samih, koja, naravno, nije bila bez naivnosti, katkada, ni bez izvesne administrativne improvizacije, ali koja je davala Sekretarijatu neki polet mladosti, pun svežine duha i disponibiliteta«. A Julian Huxley ostao je za sve koji su s njim radili živi i dragi simbol tog prvobitnog duhovnog elana. Mislim da on nije bio stvoren za jednu takvu proždiruću rukovodilačku ulogu, kakva je i kakva sve više postaje uloga Generalnog direktora jedne međunarodne organizacije kao što je UNESCO, taj organ Ujedinjenih Nacija koji na sebe uzima sve veće i sve konkretnije zadatke koje nameće potreba hitne i neposredne pomoći u oblasti prosvete, tojest prvenstveno stvaranja osnovnih, primarnih uslova prosvetnog razvoja onih zemalja, novih država članica, koje su tek stekle nezavisnost a koje su kolonizatori, predstavnici evropske civilizacije ostavili u teškoj zaostalosti i u pogledu prosvete i kulture baš u evropskom smislu tih pojmova. Ali, po mom mišljenju, – u toj prvoj fazi Uneska, kad zadaci te organizacije nisu još bili tako prešni i tako bliski zadacima Tehničke pomoći čiji je danas, dobrim delom svojih delatnosti, UNESCO samo sprovodilac, – Julian Huxley bio je zaista idealno pogodna, idealno simbolična figura prvog Generalnog direktora Organizacije Ujedinjenih Nacija za prosvetu, nauku i kulturu. Kao naučnik i kao mislilac, on je bez sumnje jedna markantna figura, a osim toga je taj tipični intelektualac jedna izuzetna ličnost i jedan drag osobenjak. Maheu je govorio i o Huxleyevom sledbeniku, koji je bio Meksikanac don Jaime Torres Bodet, i čiji je Maheu, kao direktor njegovog kabineta, bio najbliži saradnik. *»Od njega sam naučio, kaže Maheu, jednom za svagda, da univerzalnost UNESCOa nije jedno neograničeno ljubopitstvo ili jedan političko-birokratski aparat koji na sve strane pruža svoje pipke, nego da je to konkretna briga, uvek i svuda delujuća, jednog bratstva rasprostrtog na dimenzije čitavog čovečanstva, ali koje se prvenstveno stara o onima koje je on nazivao pastorcima istorije i geografije. Jednom reči, blagoda-reći njemu shvatio sam da je UNESCO jedno humanističko preduzeće.«* Sasvim druga vrsta čoveka no što je bio Huxley, možda

»OGHAM«, stari oblik kriptografske naracije i alfabeta kojim se služilo keltsko stanovništvo Britanskih Ostrva. Taj alfabet, čije je poreklo nepoznato, ima dvadeset slova, a svako slovo je jedna crta ili više crtâ, horizontalnih ili kosih, koje seku jednu vertikalnu crtu ili polaze od nje. Ovaj »Ogham Pict« nađen je blizu Aberdeena u Škotskoj. Pored teksta, dešifrovanog ali neprotumačenog (levo), on sadrži i jedan heraldički likovni simbol (desno). (*Le Courrier de l'UNESCO*, god. XVI, br. 1, januar 1963.)

je i Torres Bodet isto tako bio malo stvoren za vrhovnog administratora jednog glomaznog i komplikovanog međunarodnog, u stvari neizbežno političko-birokratskog stroja. Bio je to, kakvog ga se dobro sećam sa zasedanja Generalne konferencije godine 1952, čovek ozbiljan i uman, koji je zaista imao ne svakodnevnog *stila* u svom stavu kao i u svojim govorima, bio je, i svakako ostao ono što se može nazvati, dajući tom izrazu jedan visoki, antiburžoaski, plemeniti psihološki i moralni smisao: *veliki gospodin*. Političko-birokratske kombinacije i intrige, na prvom mestu amerikanske, sračunate da ga onemoguće i sklone sa položaja Generalnog direktora, izazvale su kod Torresa Bodeta jednu besprekorno dostojanstvenu reakciju, i ne mogu da zaboravim sa kakvom je mirnom i ponosnom, uzdržanom odlučnošću, u govoru u kome je obrazložio svoju ostavku i koji je bio uzbudljiv baš zato što nije bio patetičan, izgovorio gorke reči: »*Je suis un homme brûlé*.« Pošto je, u nekoliko reči, evocirao ova dva lika, svakog u nečem što je karakteristično za njihovu određenu i originalnu personalnost, novi Generalni direktor bio je dovoljno mudar i pošten da o sledećoj dvojici svojih prethodnika, poslovnom Amerikancu dr Lutheru Evansu i beznačajnom Italijanu Vittorinu Veronese ne kaže ništa, zadovoljavajući se da im iskaže svoju blagodarnost što su mu pomogli u njegovom brzom usponu po lestvicama uneskovske činovničke hijerarhije, pošto ga je prvi poslao u OUN kao predstavnika UNESCOa, a drugi načinio svojim zamenikom i time, posle svoje neurastenične ostavke, svojim naslednikom *ad interim*. Ne zadržavam se slučajno, a verujem ni bezrazložno, na ovim detaljima. Kad se ovaj dnevnik već zove *12 C*, što takođe nije bez razloga, treba u njemu ponešto da kažem i o ovom Dvanaestom zasedanju Generalne konferencije, tojest o Unesku samom, a ovaj govor Maheuov mi za to izgleda sasvim pogodna prilika. Ne samo povod. Radi se, na ovom mestu, – hoću da kažem u ovoj ogromnoj sali sa tamnim zidovima znalački rastvorenim, sa krivom tavanicom i kosim podom, u kojoj danas govori jedan omalen, malo umoran čovek za koga je ovo vrhunski trenutak u njegovoj životnoj karijeri međunarodnog prosvetnog službenika, ali hoću da kažem i u ovoj partiji mog pariskog dnevnika koju danas pišem mesecima kasnije, negde na Gorenjskom, daleko od te sale za plenarne sastanke, – radi se o nečemu što nikako nije bez interesa u današnjem svetu *u kome je i kome je SARADNJA*, taj pravi izraz i dosledni čin aktivne koegzistencije, jedini spas. A u oblasti o kojoj je ovde reč, u oblasti prosvete, nauke i kulture, *saradnja znači* (jer ne može da ne znači): univerzalizaciju, tojest integraciju. Nije dakle svejedno, i u jed-

nom smislu koji daleko prevazilazi onaj trenutno aktuelni, prakticistički smisao, kako će se shvatiti uloga te ogromne, jedine međunarodne odnosno međudržavne organizacije koja u toj oblasti ima da sprovede tu saradnju, mnogoobličnu i ravnopravnu ali ne »ravnodužnu« (s obzirom na ogromnu neravnomernost u razvoju pojedinih zemalja i zona na zemlji), kako će se shvatiti kompleksna i često odlučujuća uloga Uneska, njegova dalja orijentacija, njegov smisao i, ako hoćete, (*horribile dictu!*) njegova »filozofija«. Čujmo René Maheua. On govori i o sebi, pa ni to nije nevažno, kad se zna da će sledećih šest godina orijentacija i akcija Uneska dobrim delom zavisiti od njega kao vrhovnog ostvaritelja na Generalnoj konferenciji izglasanih rezolucija. Govoreći o tome kako sve što je u pitanju kad se radi o Unesku budi kod njega odjeke u onome što je u njemu najinstinktivnije i najosnovnije, on spominje da mu neki katkad prebacuju da podcenjuje *prioritet prosvete*, pa uzvikujući da on i nije ništa drugo do prosvetni radnik, profesor rođen u porodici profesora i učitelja, on kaže da je najveći deo njegovog života bio posvećen plemenitoj i strogoj službi prosvetitelja.

»Vi diskutujete o borbi protiv analfabetizma, a u mom srcu budi se odmah uspomena na roditelje mog oca sa kojima je proteklo moje detinjstvo a koji su bili nepismeni. Oni nisu znali ni da čitaju ni da pišu. Od njih sam međutim naučio stvari koje smatram najbitnijim u svom temperamentu i u svojim ubeđenjima, a pre svega žed za učenjem zapostavljenih i nepopustljivu strast naroda za socijalnom pravdom. Zato sam bez iznenađenja, kasnije, prisustvovao pokretanju koje je uzdrvalo kolonizovane narode po čitavom svetu, razbijajući najčvršće i najoholije dugogodišnje dominacije. U tom neodoljivom kretanju, prepoznao sam, uveličane do razmera sveg čovečanstva, isti polet ka svetlosti i ljudskom dostojanstvu, istu žed i istu strast onih koji su stvorili moju krv i moje srce.«

A što se tiče Maheuovog shvatanja organizacije s kojom se, u toku svog šesnaestogodišnjeg rada u Sekretarijatu tako prisko saživeo, on misli da je UNESCO postao mnogo više nego jedna institucija za koju se radi, da je on jedna misija kojoj se čovek posvećuje, i da je on u svom načelu izraz jednog stila mišljenja, da je sam po sebi jedan način duhovnog života. I tu navodi pesnika:

»Fierté de l'homme en marche sous sa charge d'éternité, fierté de l'homme en marche sous son fardeau d'humanité, quand pour

*lui s'ouvre un humanisme nouveau d'universalité réelle et d'intégralité psychique.»**

I konstatujući da doživljavamo jedan čudesni trenutak istorije sveta, poneseni iznad sebe samih tom plimom univerzalnog postajanja koje se svakim danom ubrzava, »neprestano proširujući vidik čovekov«, Maheu ponovo citira reči koje je isti pesnik (koga ni ovaj put ne imenuje) pre dve godine izgovorio u Stockholmu:

»Nemoj da strahuješ, kaže istorija, dižući jednog dana svoju obrizinu nasilja . . . Nemoj da strahuješ, ni da sumnjaš – jer sumnja je jalova a strah ponizan . . . Nije istina da život može sam sebe da porekne. Nema ničeg živog što iz ništavila proističe i što se ništavilu može prikloniti. Ali isto tako ništa ne zadržava oblik ni meru pod neprestanim naviranjem Bivanja. Tragedija nije u samoj metamorfozi. Prava drama ovog veka leži u raskoraku koji ostavljamo da raste između vremenskog čoveka i vanvremenskog čoveka. Čovek, osvetljen na jednoj strani, hoće li se zamračiti na drugoj? I njegovo ubrzano sazrevanje, u jednoj zajednici bez jednodušnosti, hoće li biti samo lažna zrelost?«

I smatrajući da u ovom našem današnjem kritičnom i prekretničkom trenutku svetske istorije zadatak UNESCOa nikad nije bio bolje definisan, Maheu tim rečima neimenovanog pesnika dodaje još i onu čuvenu formulu (u ovom mom dnevniku već navedenu) »jednog od najviših mislilaca našeg vremena, kako on kaže, u kome se psedinjavaju nauka i religija«:

Tout ce qui monte converge.

Novi generalni direktor UNESCOa, podsećajući na jednog svog prethodnika (Veronesa), koji je u trenutku kad je imao da položi zakletvu, zatražio dozvolu da svom Bogu uputi jednu kratku molitvu, spretno (ili jednostavno) je naglasio da on ne može da pribegne takvom sredstvu (recours), jer je za njega »sva milost u istoriji čoveka«, pozvao nas je da se pridružimo njegovoj veri u budućnost čoveka, i završio svoj govor rečima:

** »Ponos čoveka koji ide pod svojim teretom večnosti, ponos čoveka koji ide pod svojim tovarom čovečnosti, kad se za njega otvara jedan novi humanizam stvarne univerzalnosti i psihičke celovitosti.« (Saint-John Perse.)*

»Sve što se penje konvergira: neka bi ta maksima bila pravilo i nada svih nas u godinama koje dolaze! Za mene, ona određuje dušu pravog UNESCOa. Jer samo prevazilaženjem sebe mogu ljudi – bilo da se radi o pojedincima, o narodima ili o državama – stremiti ka čoveku, čija čitava stvarnost i nije ništa drugo do norma samog tog stremljenja, te konvergencije.«

Teilhard de Chardin je, kao što znamo, taj mislilac na koga se René Maheu, ne imenujući ni njega, poziva u zaključku svoje konfessionalno-programatske deklaracije. O njemu, čija je filozofska poruka tek posle njegove smrti (1955) počela da prodiru u javnost, neću moći, u okviru ove reportaže o mom boravku u Parizu krajem 1962, da ne govorim malo opširnije, mada me značenje i sve veći uticaj njegove misli kao i njegovog (u krajnjoj analizi ipak dvosmislenog) progresivno-religioznog učenja odbijaju koliko i privlače. Ali odjek na koji nailazi njegovo učenje sve je veći, i taj porast značaja koji mu pridaju ideolozi koji stoje na dijametralno oprečnim pozicijama, kao i sama priroda problema koje on postavlja i pokušava sintetički da reši, a pre svega perspektiva iz koje on tu osnovnu problematiku »*ljudskog fenomena*« posmatra, sve to, i ne samo to, čini da je u jednom svedočenju o nekim vidovima današnjeg razvoja kulture, tojest i civilizacije i misli i senzibiliteta (što znači determinacije čoveka), nemoguće prevideti ili zaobići jednu pojavu kao što je isusovac Pierre Teilhard de Chardin, paleontolog i hristolog. Nemoguće je, čini mi se, tek samo uzgred pomenuti tog naučnika i mislioca o kome se poslednjih godina pišu mnogobrojne studije i čitave knjige, a o kome se kod nas vrlo malo pisalo. O njemu se vode žučne diskusije, dela tog teologa stavio je Vatikan na indeks, a na njega se pozivaju marksisti kao i katolici: glavni dijalektički ideolog francuske Komunističke partije Roger Garaudy posvetio je ocu Teilhard de Chardinu veliki deo svoje knjige *Perspektive čoveka* (1959), zaključujući da delo tog mislioca »pruža tle plodnom dijalogu između hrišćanske misli i marksizma«. Konceptija sveta ovog naučnika i mističara i njegovo shvatanje uloge ljudske svesti u istoriji Kosmosa neosporno znači jedan moment, pa bi se čak uslovno moglo reći i *jednu etapu* na putu širenja i produbljavanja one sintetičke dijalektičke misli koja bi jedina mogla, koja jedina može da obuhvati svu mnogostrukost značenâ i aspekata onog osnovnog pitanja, koje se u našoj vrtoglavoj današnjici postavlja u jednom sve oštrijem, sve neizbežnijem, sve neodložnijem obliku, a koje se može formulisati jednostavnim rečima: *KAMO IDE ČOVEČANSTVO?*

I na koje se odmah nadovezuje i ovo drugo pitanje: *KUDA TREBA DA IDE DA BI STIGLO TAMO KAMO NE MOŽE DA NE IDE?*

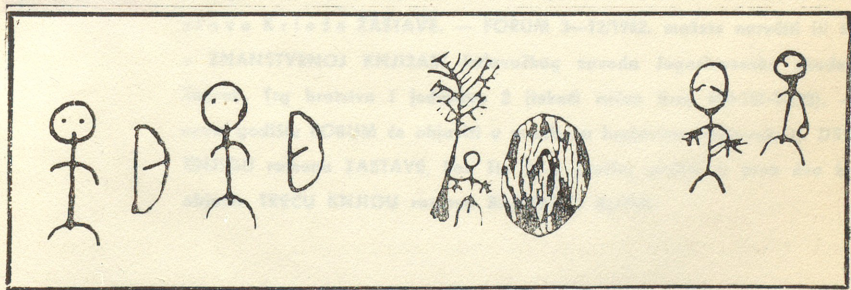
Kamo idemo? Šta može da znači za našu životnu odluku to pitanje o našoj stvarnoj sudbini koje ostaje nestvarno, apstraktno i metafizičko sve dok mu se ne doda to drugo pitanje, pitanje o putu kojim treba da idemo da bismo došli do cilja, da bismo išli ka tom cilju koji svem našem naporu, svoj našoj mucu daje smisao, iako ga ne možemo znati sve dok do njega ne dođemo a možda nikada do njega doći nećemo, i možda mu je i smisao, taj smisao koji se na naš život prenosi, u tome što je nedostižan. Mi ne možemo racionalno i precizno znati kamo idemo, ali mi to i ne moramo znati da bismo znali koji put vodi k cilju, da bismo znali koje je poznato *kuda* u skladu sa nepoznatim *kamo*. A od toga *kuda* zavisi, razume se, i šta je ono *kamo*, jer to *kamo* nema karakter fatalnosti potpuno nezavisne od naše volje, od naše svesti, od našeg razuma, od našeg srca. Determinizam u kome učestvujemo, i to učesće, mogućnost tog učestvovanja u determinaciji naše sudbine, *aktivni* sklad naše svesti sa smislom univerzalnog postajanja, i delovanje naše volje na to postajanje, to je ključ i imperativ našeg *moral*a.

Šta znači naša *prava sudbina*, to dugo putovanje čoveka, taj hod beskrajno duge povorke ljudske vrste, od *sinantropa*, tog »kineskog Adama«, čije je ostatke otkrio Teilhard de Chardin nedaleko od Pekinga, koji je živio u prvobitnom paleolitu, koji je klesao kamen i znao da zapali vatru, dakle već bio *homo faber*, – do čoveka današnjeg doba, koga je isti Teilhard de Chardin nazvao *homo progressivus*, do čoveka sutrašnjice koji će zaista biti *homo sideralis*! Ta naša *stvarna* sudbina, put našeg svesnog dijalektičkog *samoprevazilaženja*, neće se iscrpiti u neizbežnoj borbi sa svim onim što tu sudbinu u čoveku i oko čoveka poriče, ni u svemu onom što nam katkad izgleda najstvarnije u našem životu, a što je samo privid prave stvarnosti, njen faksimil, njena zamenica. Zajednička sudbina ljudskog roda obuhvata i nosi milijarde pojedinačnih sudbina, i nošena je njima ka svom ispunjavanju, ali se ne iscrpljuje u njima, u njihovom aritmetičkom zbiru, u statistikama, u fasciklima životâ, života registrovanih, tako često samo prepisanih, neautentičnih, neproživljenih, neizraženih, nedorečenih, propuštenih, promašenih... Naravno da se smisao našeg života, prava namena njegova, koju mu mi sami određujemo, kao ni naša osmišljena, sazrela java ili naš najluđi san, da se sve to što svedoči o našem

pripadništvu jednoj zajedničkoj sudbini čije su perspektive nedogledne i nezamišljive, o našem aktivnom pripadništvu kosmičkom postojanju naše Zemlje, naravno da se značenje našeg života ne svodi i ne može svesti na skup naših svakodnevnih briga i poslova, na naše pisace ili elektronske mašine, na naše granice, naše sujete, na naše račune i naše čitanke, naše gramatike i naše turbine, našu logiku i našu televiziju, na našu tehnološku civilizaciju i na UNESCO! Pa ipak! Kad smo već pošli putem koji od prve vatre koju je čovek upalio vodi do razbijanja atoma i do kibernetike, putem koji magiju zamenjuje racionalnim svladavanjem prirodnih sila, i prve grafičke simbole uklesane u stenu nevidljivim inskripcijama na magnetofonskoj traci, ne ostaje nam ništa drugo no da tim putem tehničke kulture, uprkos svim pretnjama koje nas na tom putu vrebaju, svi zajedno, napredniji upućujući zaostale, idemo i dalje, sve dalje, sve do kraja puta ljudskog progressa, tog puta na kome je današnji primat tehnologije samo jedna etapa, i na kome nas čekaju metamorfoze čiju čudesnost ni zamisliti ne možemo. Do kraja koga nikad biti neće.

(Nastaviće se)

Marko Ristić

SIMBOLIČNE POSLOVICE ili POSLOVIČNI SIMBOLI (Zapadna Afrika). S leva na desno: 1) dva protivnika s lukovima i strelama (»dva neprijatelja ne mogu zajedno ostati na bojnopolju, jedan se mora predati«); 2) čovek između jednog drveta i jednog oraha (»svet je baobab«, »svet se ne može saviti ni izmeniti«); 3) simbol za ja: čovek koji ukazuje na samog sebe ili drži ruku na grudima.

